Peyami Safa

Türk İnkılâbına Bakışlar

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 212
KÜLTÜR SERİSİ: 56

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-975-437-001-0

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 1938, Kanaat Kitabevi
3. Basım: 1990, Ötüken
15. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ. SAN. VE. TİC. A.Ş
Alemdar Mah. Molla Fenari Sok. No: 28/A
Cağaloğlu-Fatih / İSTANBUL
Sertifika Numarası: 52729 Tel: (0212) 446 05 99

İstanbul- 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Peyami Safa; (1899-15 Haziran 1961): İstanbul'da doğdu. Meşhur şair İsmail Safa'nın oğludur. Düzenli bir öğrenim göremedi. Kendi kendisini yetiştirdi. 13 yaşında hayata atıldı. Posta Telgraf Nezareti'nde çalıştı. Öğretmenlik (1914-1918), gazetecilik (1918-1961) yaptı. Hayatını yazıları ile kazandı. İstanbul'da öldü.

Kardeşi İlhami ile *Yirminci Asır* adlı bir akşam gazetesi çıkardı. Bu gazetede ilk hikâyelerini imzasız yayınladı (1919), *Kültür Haftası* (21 sayı, 15 Ocak - 3 Haziran 1936) ve *Türk Düşüncesi* (63 sayı, 1953 - 1960) adlarında iki de dergi çıkardı. Öldüğü zaman *Son Havadis* gazetesi başyazarı idi.

Peyami Safa halk için yazdığı edebî değeri olmayan romanlarını "Server Bedi" imzası ile yayınladı. Sayıları 80'i bulan bu eserler arasında *Cumbadan Rumbaya* (1936) romanıyla, *Cingöz Recai* polis hikâyeleri dizisi en ünlüleridir. Ayrıca ders kitapları da yazdı. Peyami Safa'nın fıkra ve makalelerinde sağlam bir mantık dokusu ve inandırıcılık görülür. Romanlarında olaydan çok tahlile önem verdi. Toplumumuzdaki ahlâk çöküntüsünü, medeniyetin yarattığı bocalamayı, nesiller ve sosyal çevreler arasındaki çatışmayı dile getirdi. Zıt kavramları, duygu ve düşünce tezadını ustaca işledi.

Romanları: *Şimşek* (1923), *Sözde Kızlar* (1923), *Mahşer* (1924), *Bir Akşamdı* (1924), *Süngülerin Gölgesinde* (1924), *Bir Genç Kız Kalbinin Cürmü* (1925), *Canan* (1925), *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* (1930), *Fatih-Harbiye* (1931), *Attilâ* (1931), *Bir Tereddüdün Romanı* (1933), *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (1949), *Yalnızız* (1951), *Biz İnsanlar* (1959). Hikâyeleri: *Hikâyeler* (Halil Açıkgöz derledi, 1980). Oyunu: *Gün Doğuyor* (1932). İnceleme-denemeleri: *Türk İnkılâbına Bakışlar* (1938), *Büyük Avrupa Anketi* (1938), *Felsefî Buhran* (1939), *Millet ve İnsan* (1943), *Mahutlar* (1959), *Mistisizm* (1961), *Nasyonalizm* (1961), *Sosyalizm* (1961), *Doğu-Batı Sentezi* (1963), *Sanat-Edebiyat-Tenkid* (1970), *Osmanlıca-Türkçe-Uydurmaca* (1970), *Sosyalizm-Marksizim-Komünizm* (1971), *Din-İnkılâp-İrtica* (1971), *Kadın-Aşk-Aile* (1973), *Yazarlar-Sanatçılar-Meşhurlar* (1976), *Eğitim-Gençlik-Üniversite* (1976), *20. Asır-Avrupa ve Biz* (1976). Ders Kitapları: *Cumhuriyet Mekteplerine Millet Alfabesi* (1929), *Cumhuriyet Mekteplerine Alfabe* (1929), *Cumhuriyet Mekteplerine Kıraat* (I-IV, 1929), *Yeni Talebe Mektupları* (1930), *Büyük Mektup Nümuneleri* (1932), *Türk Grameri* (1941), *Dil Bilgisi* (1942), *Fransız Grameri* (1942), *Türkçe İzahlı Fransız Grameri* (1948).

İçindekiler

Birinci Baskının Önsözü 9
İkinci Baskı İçin Önsöz 13
M. Şekip Tunç'un Eser Hakkında Bir Yazısı 15
İnkılâbdan Evvelki Cereyanlar 24
Türkçülerin Programı 47
Garbcıların Programı 51
İslâmcıların Programı 55
Ayrılıklar ve Beraberlikler 60
Büyük Harb Devresi 64
Büyük Harb'den Sonra 69
Millî Mücadele'nin Ruhu 73
İnkılâbın İki Büyük Prensibi 78
İki Kökten Gelme İnkılâb 85
Türk Meselesine Girmeden Evvel 89
İki Alemin An'aneleri 93
Avrupa Nedir? 96
Üç Tesir: A) Yunanistan 100
Üç Tesir: B) Roma 105
Üç Tesir: C) Hıristiyanlık 109
Şark Nedir? 113
İki Şark Arasındaki Fark 118
Garbda ve Şarkta Fatalizm 122
Türk, Arab ve Yunan Düşüncesi 126
Avrupa'da Türk ve Arab Düşüncesi 130
İki Ayrı Gidiş 135

Müslümanlık ve Hıristiyanlık 139
Roma İle İran Arasında 144
Çaprazlama Bir Tekâmülün Sırrı 148
Step ve Site 152
Riyazîleşmek ve Siteleşmek 156
Sahip Olduğumuz Büyük İmkân 160
İnkılâb, Hayat ve İdeal 164
Türk Milliyetçiliği 167
Avrupa ve Türk Milliyetçileri 171
Yeni Tarih ve Dil Anlayışımızın Geniş Mânâsı 175
Hukukî ve İktisadî İzahlar 180
Netice 184

Birinci Baskı(1938)nın Önsözü

İSLÂM Doğu ile Hıristiyan Batı arasında çektiğimiz tercih sıkıntısı Tanzimat'tan evvel başlar. Gülhane hattı da, Jöntürk inkılâbı da, bize aid her şeyi ikiye bölerek, alaturka ve alafranga iki Türk ve iki Türkiye doğuran bu tereddüdü kökünden söküp atamadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun inhitat devrinde bu ikilik, Türk düşüncesinin en büyük meselesi ve Türk ruhunun en büyük işkencesi olmuştu: Bütün ıslahat hamleleri ve ona ket vuran bütün irtica hareketleri, bütün fikir ve politika mücadeleri bu ayrılıktan doğuyordu. Yalnız kültürümüzü ve yalnız -meselâ şu musiki bahsinde olduğu gibi- güzel sanatlarımızı değil, köşe minderiyle Avrupa kanepesi veya mintanla frenk gömleği arasındaki ayrılığa bile sirayet ederek evlerimizin eşyasını ve kılıklarımızı da birbirine düşüren bu ikilik, İslâm ve Hıristiyan medeniyetleri arasındaki farkın her iki taraf softaları tarafından da şiddetle mübalağa edilmesi yüzünden, bir türlü ortadan kaldırılamamıştı.

Atatürk, bir kılıç vuruşuyla, onu kökünden biçti; fakat, hâlâ da, iki medeniyet arasında asırlarca süren bu ihtilâfı onun bir hamlede nasıl bitirdiğini izaha teşebbüs edenimiz olmadı. İslâm şarkı Hıristiyan garbla barıştırarak tesirlerini İran'a, Afganistan'a, Hindistan'a, Irak'a, Suriye'ye ve Mısır'a kadar yayan Türk inkılâbının dünya tarihinde ilk defa görülen bu orijinal tecrübesini medeniyetlerin ve kültürlerin mukayesesinde anlamaya çalışmış bir tek eser çıkmadı.

İkinci Baskı İçin Önsöz

BU KİTAP 1938'de yazıldı ve "Cumhuriyet" gazetesinde tefrika şeklinde yayınlandı. Atatürk'ün son günleriydi. O devre mahsus yazı disiplini, eserin Kemalizme, Altıoka, tarih ve dil anlayışına ait son fasıllarında resmî teze uymak zoruyla, muharririn düşünce hürriyetinden bazı kısıntılara katlanmasını zarurî kılıyordu. Fakat bu tahditler, kitabın tarih felsefesi bakımından ana düşüncesini hiçbir şekilde sakatlamış değildir.

Ancak, o devirde, Ortaçağ mistik inanışlarından modern ve müsbet ilim anlayışına henüz geçiyorduk. Bu değişmeyi kolaylaştırmak için, 19'ncu asrın Batıda bugün çok sarsılan ilimci ve akılcı zihniyetinin tenkidine kitapta yer verilmedi. Batı ve Doğu medeniyetleri arasında bir sentez arayan eser, bu iki kutuptan biri aleyhine muvazene fazla bozulduğu zaman, öteki kutbun değerlerini belirtmek hakkını bana daima veren ana fikirdir. Netekim müsbet ilim lehine fazla sarkan yeni zihniyete karşı bugünkü dünyanın yeni mistik cereyanlarına dikkati çeken son incelemelerim hep bu sentez ve muvazene ihtiyacının mahsulüdür. Bu bakımdan "*Türk İnkılâbına Bakışlar*", sonraları aynı konuda yazdıklarım bir kitap halinde çıktığı zaman muhtaç olduğu tâdillere ve tamamlamalara kavuşmuş olacaktır.

Bu eserin yazıldığı tarihten beri yirmi sene geçti. Onun ortaya koyduğu meseleleri daha yetkili ellere teslim etmek için birinci baskının önsözünde ifade ettiğim temenni boşa çıktı. Sayın Profesör Mümtaz Turhan'ın "Kültür Değişmeleri" adındaki eseri istisna edilirse, inkılâplarımızın bu ana problemlerini inceleyen hiçbir

Peyami Safa ve "Türk İnkılâbına Bakışlar"

Prof. Mustafa Şekip Tunç

Yirmi beş yıllık dostluğu dolduran aziz hatıraları ve unutulmaz fikir arkadaşlığını birlikte yaşadığım Peyami Safa'nın 22 Eylül 1938'de sona eren "*Türk İnkılâbına Bakışlar*" denemesini Cumhuriyet sütunlarında lâyık olduğu büyük alâka ve mukavemet edilmez zihnî bir heyecanla takib edenler gençlik ve teşekkül çağlarını edebiyat ve gazetecilik tarihimizin ön safına geçmekle çiçeklendirmiş cins bir kalem kahramanının olgunluk çağında verdiği nev'i şahsına münhasır bir fikir eseriyle karşılaşmışlardır. Mekteb bolluğunun otodidakt olmağa pek az imkân bıraktığı zamanımızda kendi kendilerini yetiştirmeğe mahkûm olanlar ender olmakla beraber her yerde mevcuddur. Talihin kahrına daha masumiyet çağlarında uğrayan bu mağdur ruhlar, kaderin musallat ettiği fuzulî ihanetlere rağmen, güzide şahsiyetlerini saran sert ve merhametsiz çemberi, kuvvetli bir hayatiyetten gelen hamlelerle er geç kırdıktan sonra ideal bir hayata karşı sarsılmaz bir sadakat hissiyle bağlanmışlardı. Çünkü mesudları, üzerinde sükûnetle barındıran toprak onları kudurmuş bir deniz gibi çalkalamış, istediği kayalara çarpmıştır. Hakikî tehlikeler insan-

İnkılâbdan Evvelki Cereyanlar

Ziya Gökalp, Balkan Harbi'nin sonunda yazdığı "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" adlı eserine şöyle başlar:

> "Memleketimizde üç fikir cereyanı vardır. Bu cereyanların tarihi tetkik olunursa görülür ki mütefekkirlerimiz evvelâ Muasırlaşmak lüzûmunu hissetmişlerdir. Üçüncü Sultan Selim devrinde başlayan bu temâyüle meşrutiyet inkılâbından sonra İslâmlaşmak emeli iltihak etti: Son zamanlarda ortaya bir de Türkleşmek cereyanı çıktı.
>
> "Muasırlaşmak = modernisation fikri mütefekkirlerce aslî bir akîde hükmünde olduğu için muayyen bir nâşire malik değildir. Her mecmua, her gazete bu fikrin az çok müdafiidir."
>
> "İslâmlaşmak fikrinin mürevvici Sırat-ı Mustakîm, Sebîlürreşad; Türkleşmek fikrinin mürevvici *Türk Yurdu* mecmualarıdır. Dikkat olunursa bu üç fikrin de hakikî ihtiyaçlardan doğmuş olduğu görülür."

Ziya Gökalp, İslâmlaşmak temâyülünün muasırlaşmak ihtiyacından sonra ortaya çıktığını söylerken, nasıl olmuş da, İslâmî mefkûrenin bütün Türk düşünce tarihinde yeni bir şey değil, Müslüman Türk ortaçağından o satırların yazıldığı zamana kadar gelen eski bir akîde olduğunu kabul

Türkçülerin Programı

Türkçülerin inkılâbdan evvelki bütün neşriyatından bir program hulâsası çıkarmak istediğimiz zaman, "*Millî Tetebbular*", "*Türk Yurdu*" gibi mecmualarında, konferanslarında, Darülfünun takrirlerinde ve kitaplarında bulabileceğimiz esaslar şunlar olabilir:

1. *Büyük Türk birliği (Pantürkizm)* - Dilleri, ırkları, âdetleri, hattâ çoğunun dinleri bile bir olan ve Asya kıt'asının büyük bir kısmiyle Avrupa'nın şarkına yayılan Türklerin birleşmesi. Böylece, diğer büyük milliyetler arasında varlığını muhafazaya muktedir, koskoca bir siyasî bünye teşkil etmeleri. Bu büyük milliyet camiası içinde, Türk cemiyetlerinin en kuvvetlisi ve en medenisi olduğu için Osmanlı devleti en ehemmiyetli merkezî role sahib olacaktır. Uzakça bir istikbalde doğacak beyazlar ve sarılar âlemi arasında büyük bir Türk dünyası ortaya çıkacak ve bu dünyanın içinde Osmanlı devleti, şimdi Japonya'nın sarılar âleminde yapmak istediği rolü üstüne alacak. Hıristiyan devletlerden yalnız birisinin, Rusya Çarlığı'nın Müslüman Türk tebaası vardır. Türklerin birleşmesine engel olacak yalnız bir devlettir. Başka Hıristiyan devletlerine gelince, belki

de Çarlık Rusyası'nı zarara sokacağı için bu siyaseti tervic edeceklerdir. (Yusuf Akçora'nın "*Üç Tarz-ı Siyaset*" adlı kitabından).

2. Türk tarihi ve harsı - Türk tarihi Osmanlı devletinin kuruluşuyla başlamaz. Ondan evvel büyük bir Türk mazisi ve medeniyeti vardır. Türk milletinin Osmanlılar'dan çok evvel başlıyan tarihlerini, ahlâk ve âdetlerini, lisan ve edebiyatlarını, iktisadî vaziyetlerini tetkik etmek lâzımdır. Cengiz, Atillâ, Timur, Türk düşmanları tarafından yazılmış tarihlerin isnad ettikleri vahşetlerden tenzih edilmelidir. Türk şiirlerinde, masallarında, romanlarında Turan'ın aslî tipleri, çağlıyan dereler kenarına, muhteşem ormanlar yanına kurulmuş baba çadırları, üstünde at ve koyun sürüleri otlayan yüksek otlu çayırlarda ecdad kabilelerin yavaş yavaş göçmeleri, bütün mirasları can çekişen ataların elinden teslim alınmış yalın kılıncdan ibaret eski Türkler'in yenilmez şecaatleri, sonsuz fedakârlıkları canlandırılmalıdır. Kafkasya'da, Volga kıyılarında, Türkistan'da, İran'da ve diğer bütün Türk illerindeki Türkler arasında şimdilik bir tarih, dil ve hars beraberliği olduğu kanaati millî vicdanlarda şuurlanmalıdır. (P. Risal'in "*Türkler Millî Bir Ruh Arıyorlar*" adlı eserinden *Türk Yurdu*'nun yaptığı tercümenin bir hülâsası.)

3. Türk dili - "*Genç Kalemler*" tarafından broşür halinde neşredilen ve bütün Türkçülerin benimsediği dil programı: 1) Arabca ve Acemce terkip ve cemi kaideleri asla kullanılmıyacak, ıstılahlarla müfred makamında kullanılan cemiler müstesna: Sadrazam, ahlâf, kâinat... gibi. 2) Arabca, Acemce edatlar kullanılmıyacak. Ama, şayed, yani, lâkin gibi Türkçeleşmiş ve tekellüm lisanına geçmiş olanlar müstesna. 3) Arabca, Acemce kelimeler şimdilik eski imlâları muhafaza olunarak kullanılacak. Konuşurken söylediğimiz lâfızlar mümkün olduğu kadar terkedilecek. Türkçede yalnız millî ve basit harf hâkim tanılacak. 4) Tekellüm lisanı, bir çok Türkler tarafından anlaşılan tatlı ve lâtif "İstanbul

Garbcıların Programı

İçtihad mecmuasında neşredilmiş, "Pek uyanık bir uyku" serlevhalı iki yazıda, Garbcıların bütün istekleri numara sırasiyle hulâsa edilmiştir. Bir Garbcının rüyası şeklinde neşredilen o iki yazıyı, tam bir program telâkki ettiğim için, kısaltarak buraya alıyorum:

1. - Bütün şehzadelere veliahdlerin tedris ve terbiyelerine son derece dikkat edilecek, zencilerin ve haremağalarının aptalca telkinlerine nihayet verilecek. Genç şehzadeler umumiyetle orduya sokulup orada terakki edecekler.

2. - Padişahın bir tek zevcesi olacak, cariye istifraş etmeğe hakkı olmayacaktır.

3. - Fes kâmilen defedilip yerine yeni bir serpuş kabul olunacaktır.

4. - Mevcut kumaş fabrikaları genişletilecek ve yenileri de açılacaktır. Padişah ve hanedan-ı saltanattan itibaren bütün nazırlar, âyan ve meb'usan azalariyle erkân, ümera ve zabitan ve bütün memurlar, askerler ve fabrika ameleleri bu fabrikaların mamulâtından giymeğe mecbur tutulacaktır. Ahali de gerek gazeteler ve gerek mektepler vasıtasiyle teşvik edilerek yerli mallarımızın sürümü çoğaltılacaktır.

5. - Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler, yalnız israf etmiyeceklerdir. Polisler, softalar ve arabacı makulesi kimselerle külhanbeyler kadınların giyinmelerine kat'iyen

müdahale edemiyeceklerdir. Şeyhülislâm efendiler de çarşaflara dair beyannameler imlâ ve imza etmiyeceklerdir. Polisler, kadınların işine, ancak ve ancak münasebetsiz ve âdâb-ı umumiyeyi muhil ahvalde müdahale ve bu vazifelerini büyük bir nezaketle ifa edeceklerdir. Kadınlar vatanın en büyük velinimeti sayılarak kendilerine erkekler tarafından o yolda hürmet ve riayet gösterilecektir.

6. - Kadınlar ve genç kızlar, Müslüman Boşnak ve Çerkezlerde olduğu gibi, erkekten kaçmıyacaklardır. Her erkek gözüyle gördüğü, tetkik ettiği, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecektir. Görücülük âdetine nihayet verilecektir.

7. - Kızlar için diğer mekteblerden başka bir de tıbbiye mektebi açılacaktır.

8. - Birer tembellik yuvası olan bütün tekkeler ve zaviyeler ilga olunarak varidat ve tahsisatları kesilip Maarif bütçesine ilâve edilecektir. Babadan kalma birkaç beylik kelime ve tâbirle "hu, eyvallah erenler..."den ibaret sözlerle şimdiye kadar halkı fikren ve ilmen zarara sokanlara hiçbir şey verilmiyecek, kendileri çalışıp kazanmağa mecbur tutulacaktır. Bunlardan üfürükçülük edenler, kalleşlikle ötekini berikini dolandıranlar cezaya çarptırılacaklardır.

9. - Bütün medreseler ilga edilecektir. Süleymaniye medresesi yerine *Collége de France* tertibinden bir ulûm-ı edebiye medresesi yapılacağı gibi Fatih medresesi yerine *Ecole Politechnique* tarzında diğer bir medrese-i âliye vücude getirilecektir.

10. - Sarık sarmak ve cübbe giymek yalnız ulema-yi kirama tahsis edilecek, mekâtib-i âliye-i diniyeden şahadetnamesiz olanlar, tefsir ve hadis-i şerif gibi sair din bilgilerinden haberi olmıyanlar bu kisvelere bürünemiyeceklerdir.

11. - Evliyaya nezirler yasak edilecek, bu gibi teberrular Donanma ve Müdafaa-i Milliye cemiyetleri kasalarına girecektir.

İslâmcıların Programı

İslâmcılar ikiye ayrılırlar. Bir kısmı, Şeyhülislâm Musa Kâzım, Mahmut Esad ilâh... gibi koyu şeriatçidirler. Bunlar için "şeriat mahz-ı hikmet, mahz-ı hakikat ve mahz-ı adalettir. Ahkâm-ı diniye ve şer'iyeden zerre kadar inhiraf caiz değildir." Diğer kısmı da, Mehmed Âkif, M. Şemseddin, Said Halim ilâh... gibi, ecnebi bir dil bildikleri için, garb kültürüyle azçok temaslarından kazandıkları bir tenkid ruhuyla kaba sofulardan ayrılanlardı. Bunlar için "bab-ı *içtihad* kapanmamalıdır. İslâmın inhitatı *içtihad* kapısı kapandıktan sonra başlar. Terakkimize mâni olan İslâmiyet değil, bize öğretilen Müslümanlıktır: Yanlış an'aneler ve hurafelerdir." Fakat, bu İslâmcılar arasında, M. Şemseddin gibi akide haline gelmemiş bazı nasyonalist temâyüllere sahib olanlar istisna edilirse, geri tarafının neşriyatını müşterek bir programda hulâsa etmek kabildir ve hepsinin başlıca şu esaslarda birleştikleri görülür:

1. *Büyük İslâm birliği* - Cemiyetlerin temel direği dindir. Dinle millet birdir. Din-i İslâmla müşerref bütün akvam, hiçbir kavmiyet farkı gözetmeksizin, merkez-i muallâ-yı hilâfet ve halife-i ru-yi zemin etrafında geniş bir İslâm camiası teşkil ederler. "Bir gün gelecektir ki hakaik-i İslâmiye Müslümanlığa karşı gelen dalâletlere bir defa daha galebe çalacak, hükümdarı yeryüzündeki Müslümanların halifesi

bulunan bu memleket bir defa daha akvam-ı İslâmiyenin başına geçecek, onları semt-i saadete doğru sevkedecektir. Âlemşümul mahiyette hakikatlerle insanî sınıftan bir takım hissiyat, hem ırk nazariyesine ait hurafeleri, hem milliyet hodkâmlığını devirerek yerlerine kendisi kaim olacaktır. İslâm beynelmileliyeti zamanındaki sosyalizmin cemiyat-ı hazıra arasında tezahür ettirmekte olduğu beynelmileliyetin aynidir. Şu farkla ki: Birincisi (yani İslâm beynelmileliyeti) en mükemmel ve en nihaî şeklidir." (Prens Sait Halim'in İslâmlaşmak adlı kitabı, s. 20, 24-25. *Sebilürreşad* neşriyatından.)

2. *İslâm terakkiye mâni değildir* - Bütün islâmcılar bunda ittifak ederler. Şeyhülislâm Musa Kâzım'a göre demokrasinin bütün prensipleri, hürriyet, müsavat, uhuvvet... İslâmın esaslarında vardır. (*Dinî, İçtimaî Makaleler*, s. 274-285.) M. Şemseddin'e* göre; "İslâmiyet terakkiye ve medeniyete mâni olsaydı Bağdad'da, Semerkand'da, Şam'da, Endülüs'te, Kudüs'te, Kayrevan'da, Mısır'da, İstanbul'da o kadar âbidat-ı muhallede, o kadar mebani ve müessesat-ı medeniye, o derece eser-i terakki görülmezdi." "Din mani-i terakki olsaydı, acaba Bağdad medeniyetini, Kurtuba haşmetini, Kahire saltanatını, Semerkand marifetini, İstanbul şevketini, Hindistan ve İran bedayiini, Şam sınaatini tasvir için tarih binlerce sahifeler yazmağa mecbur muydu?" "Tarih-i ulûm ve tarih-i medeniyet gibi zî-hayat iki şahit huzurunda İslâmiyetin mani-i terakki olduğu iddiasında ısrar etmeğe bir mânâ verilemez." (M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, s. 80-81.)

3. *Muasırlaşma derecesi* - En büyük hatamız, İslâmın terakkiye mâni olduğunu sanarak garba dönmek olmuştur. "Biz Avrupa'nın yalnız ulûm ve sanayiini kabule mecburuz. Zira hikmet bizim kaybettiğimiz malımız olmakla anı bulduğumuz yerde elbette alırız. Fakat Avrupalıların bü-

* Şemşeddin Günaltay.

tün âdat ve ahlâkını, usul-i maişet ve tarz-ı hayatını kabul edemeyiz. Zira sonra mutazarrır oluruz. Bir kavmin ulûm ve sanayiini kabul etmek, o kavmin bütün âdat ve ahlâkını kabule tevakkuf etmez. Nitekim bizim gibi, Japonlar dahi bundan otuz sene evvel fünûn ve sanayi-i hâzıradan bihaberdiler. Çünkü gaflette idiler. Birdenbire gözlerini açtılar. Az zamanda Avrupalılara müsavi oldular ve hattâ birçok hususatta onları geçerek bütün âlem-i medeniyeti kendilerine karşı hayrette bıraktılar. Halbuki âdat ve ahlâkından hiçbir şey kabul etmediler. Hattâ tarz-ı telebbüslerini bile asla değiştirmediler." (Şeyhülislâm Musa Kâzım'ın *Dinî, İçtimaî Makaleler*'i, s. 272.)

4. *Kadının hakları* - Şeriatin emrettiği şeylerin hepsi faydalı, yasak ettiği şeylerin hepsi zararlıdır. Şeriat kadınların kendilerine mahrem olmıyan erkeklerden kaçmalarını emrediyor: "Saçları dahi dahil olduğu halde vücutlerini ziynetten âri bir şeyle, calib-i şehvet olmıyacak bir libasla örtmelidirler." Fakat bu tesettür, kadına hiçbir meşru hakkını kaybettirmez. Kadın da erkek gibi malını istediği kadar tasarruf eder. Namus dairesinde gezmeğe gider, eğlenir. Kendi aralarında teşkil ettikleri cemiyetlere giderek konferans verebilir ve dinliyebilir. İptidaî, rüşdî ve idadî derecesinde tahsil görebilir. (Fazlasına ev ve analık vazifeleri müsaid değildir.) Şeyhülislâm Musa Kâzım diyor ki: "Biz kadınlar okumasınlar demek istemiyoruz. Kadın izdivacdan sonra arzu ederse vakit buldukça kendi hanesinde ulûm-ı âliyeyi de tahsil edebilir. Bir kadın eğer kudreti varsa bunu da elde edebilir. Şeriatimiz buna mâni olmaz, belki teşvik eder." "Fatma Âliye Hanım hazretlerinin dediği gibi tesettüre riayet şartiyle bizde de herhangi bir kadın ticaret edebilir." (Musa Kâzım'ın Dinî, *İçtimaî Makaleleri*'nden nakil ve hulâsa.)

5. *Taaddüd-i zevcat* - Birkaç kadınla evlenmek tabiî zaruretlerdendir. Hayvanlarda da bu hal görülüyor. İslâmdan